

GUBICI PO PRORAČUN USLIJED SIVE EKONOMIJE

Jozo Piljić¹

SAŽETAK

Siva ekonomija ili rad u neslužbenom gospodarstvu jedna je od pojava koje imaju velik utjecaj na proračun i cjelokupno gospodarstvo zemlje. Šteta za proračun je neposredna – neostvarivanje planiranih poreznih prihoda, dok je za privredne subjekte najčešće posredna – oni privredni subjekti koji uredno plaćaju poreze diskriminirani su u konkurenciji sa sektorom sive ekonomije. Glavni razlozi za pojavu sive ekonomije su izbjegavanje ili utaja poreza, odnosno izbjegavanje ili kršenje propisa koji reguliraju privredne transakcije. Međutim, u nekim situacijama, izbjegavanje ili utaja poreza nisu primarni uzrok ili namjera, nego posljedica obavljanja zabranjenih aktivnosti, koje se, budući da su ilegalne, ne mogu prijaviti poreznim tijelima. Tako namjerno izbjegavanje jednih obveza uzrokuje nenamjerno izbjegavanje drugih, a neprijavlivanje radnika i prikrivanje dobiti ili dohotka zbog izbjegavanja poreza na dobit ili dohodak za posljedicu ima izbjegavanje doprinosa za zdravstveno i penzijsko/mirovinsko osiguranje (PIO/MIO). Veliku ulogu u smanjenju sive ekonomije ima i država, koja bi takvo obavljanje djelatnosti trebala spriječiti.

KLJUČNE RIJEČI: siva ekonomija, utaja poreza, gospodarstvo

BUDGET LOSSES DUE TO GRAY ECONOMY

SUMMARY

The grey economy or work in the informal economy is one of the phenomena that have a great impact on the budget and the entire economy of the country. The damage to the budget is immediate - non-realization of planned tax revenues, while for economic entities it is most often indirect - those economic entities that pay taxes properly are discriminated against in competition with the grey economy sector. The main reasons for the emergence of the grey economy are tax avoidance or evasion, which is, avoiding or violating the regulations governing economic transactions. However, in some situations, tax evasion or avoidance is not the primary cause or intention, but a consequence of carrying out prohibited activities, which, being illegal, cannot be reported to the tax authorities. Thus, intentional avoidance of some obligations causes unintentional avoidance of others, and non-reporting of workers and concealment of profit or income due to tax or income tax evasion results in avoidance of health and pension insurance contributions. The state also has a big role in reducing the grey economy, which should prevent such activities.

KEY WORDS: grey economy, tax evasion, economy

1 Prof. dr.sc. Jozo Piljić, ul. Slatina 3/51, 75000 Tuzla, Bosna i Hercegovina, e-mail: jpiljic@yahoo.com

UVOD

U najširem smislu, siva ekonomija (eng. gray economy) obuhvaća sve protuzakonite privredne aktivnosti usmjerene na stjecanje ekonomske koristi za osobu koja je obavlja, a na štetu proračuna i drugih osoba koje legalno obavljaju djelatnost. Siva ekonomija obuhvaća promet: roba nekontroliranog porijekla, ukradenih roba, pranje novca, rad "na crno", prikrivanje stvarnih poslovnih rezultata, utaju poreza i drugih obveza, korupciju, crnu burzu, sivu emisiju novca, fiktivne firme i drugo, tj. obavljanje ekonomske aktivnosti mimo relevantnih pravnih normi ili protiv zakonskih propisa.

Šteta za proračun je neposredna – neostvarivanje planiranih poreznih prihoda, dok je za privredne subjekte najčešće posredna – oni privredni subjekti koji uredno plaćaju poreze diskriminirani su u konkurenciji sa sektorom sive ekonomije.

Siva ekonomija je, prema Europskoj komisiji, najznačajniji izvor nezakonite evazije poreza na dodanu vrijednost. Međutim, nezakonita evazija poreza na dodanu vrijednost ne predstavlja „pokretačku snagu“ koja inicira nastanak ili širenje sektora sive ekonomije, već njenu nuspojavu.

Ukoliko su porezni inspektori podložni mitu i korupciji porezni obveznici su «slobodni» u ostvarenju poreznih utaja. Vrlo efektne porezne prijevare su pri neevidentiranju uvoza i fiktivnom izvozu uz posredovanje carinskih službenika na graničnim prijelazima. Motiv za izbjegavanje ili umanjeње plaćanja carinskih dažbina u koje je uključen i PDV je osiguranje konkurentnosti i povoljnijeg položaja u prodaji roba i usluga, jer cijene roba i usluga u koje nisu uključeni porezi su niže, što omogućava veći i brži promet a time i ostvarenje veće dobiti.

EKONOMSKO ZNAČENJE FENOMENA SIVE EKONOMIJE

Siva ekonomija, siva zona ili neformalni sektor, je izraz koji u najširem smislu označava ekonomske aktivnosti nad kojima država nema odgovarajući nadzor, odnosno koje se nalaze na rubu zakona ili u tzv. "sivoj" zoni. U užem smislu se pod time podrazumijevaju "normalne" ekonomske aktivnosti vezane uz obične robe i usluge, a koje nisu zakonski prijavljene, npr. angažiranje radnika na crno, neplaćanje poreza prilikom kupoprodaja i sl.

Siva ekonomija dio je gospodarstva, koji se ne pojavljuje u službenim statistikama. Takva ekonomija nije oporezovana, i ne pridonosi bruto domaćem proizvodu države. U zemljama u razvoju preko 70% ljudi radi u ovom obliku gospodarstva. Oni su samozaposleni, jer je teško naći nekoga da ih zaposli. Ljudi koji rade u ovom obliku ekonomije nemaju socijalnu pomoć ili socijalno osiguranje, koje država daje onima koji su porezni obveznici.

Ilegalna ekonomija kao tip ekonomske aktivnosti obično uključuje vrlo širok skup djelatnosti (proizvodnja i distribucija droge, prostitucija, kockanje, falsificiranje, prisilna naplata dugova, zelenaštvo, ucjene, otmice, reketiranje, krađa). Zbog ilegalnoga karaktera djelatnosti odgovarajuće robe i usluge prisutne u takvim tokovima ne bi smjele tretirati kao »dobra«, nego, naprotiv, trebale bi imati status u kategoriji društvenoga »zla«.

Prema procjeni Svjetske banke, oko 32 posto ekonomskih aktivnosti u Bugarskoj odvija se u sivoj zoni, a 29 posto u Rumunjskoj, za razliku od samo 7 posto u Austriji. Prema nekim istraživanjima u BiH se od 30 do 50 posto ekonomskih aktivnosti odvija u sivoj ekonomiji.

Svjetska banka u sektor sive ekonomije ubraja sve poslovne aktivnosti koje nisu obuhvaćene zvaničnom statistikom. Organizacija za ekonomsku suradnju i razvoj pod pojam sive ekonomije podvodi sve aktivnosti, koje su produktivne u ekonomskom smislu i donekle legalne (ukoliko su zadovoljeni određeni standardi i pravila), ali koje su namjerno skrivene od javnih vlasti iz sljedećih razloga:

- kako bi se izbjeglo plaćanje poreza na dohodak, poreza na dodanu vrijednost i drugih poreza;
- kako bi se izbjeglo plaćanje doprinosa za socijalno osiguranje;
- kako bi se izbjeglo zadovoljenje određenih, zakonom propisanih standarda, kao što su minimalne nadnice, maksimalno radno vrijeme, kako bi se izbjeglo poštovanje izvjesnih administrativnih procedura, kao što je ispunjavanje statističkih upitnika i drugih administrativnih obrazaca.

Izbjegavanje plaćanja poreza i doprinosa primarni motiv za prelazak, inače legalnih djelatnosti, u sferu sive ekonomije. Angažiranjem neprijavljene radne snage ili njenim prijavljivanjem na nivou zarade nižem od stvarno isplaćenog, država ostaje uskraćena za pripadajući porez na dohodak i doprinose. Najčešće se prijave minimalne zakonom propisane zarade, dok se razlika do dogovorenog iznosa neto primanja isplaćuje u gotovini. Neplaćanje spomenutih dažbina otvara prostor za pojeftinjenje proizvoda i usluga pri istom nivou profita, uslijed čega ovakvi poslodavci predstavljaju nelojalnu konkurenciju onima koji sve svoje radnike uredno prijavljuju. Čak i ukoliko se prijavi ukupan ostvaren promet, proračunu izmiče prihod od poreza na dodanu vrijednost, koji počiva na razlici između ostvarenog prometa i prometa koji bi bio ostvaren da niže cijene proizvoda i usluga (izazvane nižim troškovima radne snage) u odnosu na konkurenciju nisu bile moguće.

Ukoliko se promet, pak, vrši po tržišnim cijenama, javlja se značajan nesklad između knjigovodstveno prikazanih, nižih troškova poslovanja (djelimično prijavljeni radnici ili radnici prijavljeni na minimalnu zaradu), s jedne strane, i stvarno ostvarenog prihoda, s druge strane. U praksi je uobičajeno da se nastali nesklad realiziranog prihoda i prikazanih troškova (što generira i visoku dobit) ublaži, bilo ulaznim računima za fiktivne usluge drugih firmi (npr. podizvođača), pri čemu se prikazani porez ističe na račun dugovanog poreza, bilo djelimičnim neprijavljivanjem stvarno ostvarenog prometa. Na ovaj način proračun ostaje uskraćen i za porez na dobit, i za porez na dodanu vrijednost.

Gubici po proračun i vanproračunske fondove, u Federaciji Bosne i Hercegovine, na svaku konvertibilnu marku koja se zaposlenom isplaćuje na „crno“ iznose:

0,10 KM poreza na plaću

0,2464 KM doprinosa za PIO/MIO (na teret zaposlenog)

0,1812 KM doprinosa za zdravstveno osiguranje (na teret zaposlenog)

0,0217 KM doprinosa za osiguranje od nezaposlenosti (na teret zaposlenog)

0,0870 KM doprinosa za PIO/MIO (na teret poslodavca)

0,0580 KM doprinosa za zdravstveno osiguranje (na teret poslodavca)

0,0072 KM doprinosa za osiguranje od nezaposlenosti (na teret poslodavca)

0,7015 KM ukupno porezi i doprinosi po osnovu plaća

1,7015 KM ukupno izdvajanja po osnovu plaća

0,2893 KM PDV-a ($1,7015 \times 17\%$)

0,9908 KM ($0,7015 + 0,2893$) manjka u proračunu i vanproračunskim fondovima

Ukupno izdvajanja po osnovu plaća za poslodavca iznosi 1,7015 KM, na koji iznos se obračunava PDV po stopi 17% što čini gubitak PDV-a u iznosu od 0,2893. Iz navedenog se može zaključiti da ukupni iznos manjka u proračunu i vanproračunskim fondovima iznosi 0,9908 KM.

Za razliku od opisane situacije, u kojoj porez na dodanu vrijednost ostaje djelimično izbjegnuto, u slučajevima poput „divljeg“ taksiranja, ulične prodaje i sl. izbjegavanje plaćanja poreza na dodanu vrijednost (kao i poreza na dohodak) je potpuno. Suprotno ilegalnim aktivnostima, koje su, po prirodi uvučene u domenu neformalne ekonomije (uslijed čega povlače gubitke na strani proračuna), u opisanim slučajevima radi se o činjenju koje je upravo motivirano evazijskim razlozima.

NEGATIVNE STRANE SIVE EKONOMIJE

Svi koji plaćaju javne prihode očekuju da nešto i dobiju za taj novac. Ako vlasti neracionalno troše novac poreznih obveznika, rašće sklonost ka sivoj ekonomiji. Također, ako su vlasti neefikasne u rješavanju socijalnih i ekonomskih problema, građani će biti prinuđeni da se bave sivom ekonomijom. Naravno, ako su sankcije za djelovanje u sektoru sive ekonomije niske, te ako vlasti ne rade svoj posao na pravi način, siva ekonomija će se širiti u sve segmente društva. Dakle, raširenost sive ekonomije nije samo odgovornost građana i poduzeća, nego prvenstveno vlasti. Vlasti treba da stimuliraju građane i poduzeća da više posluju u formalnom sektoru ekonomije, te na taj način koriste niz prednosti.

Ako država primjeni sankcije i zadrži teške uvjete privređivanja u formalnom sektoru privrede, posljedica će biti gušenje razvoja mnogih djelatnosti. Siva ekonomija ima katastrofalne dugoročne posljedice po društvo. Njena visoka razina ukazuje na nefunkcioniranje sistema u svim dimenzijama. Siva ekonomija svojim dugotrajnim djelovanjem i širenjem uništava sve državne institucije i vrijednosni sistem društva. Zato se i daje veliki značaj borbi protiv sive ekonomije. Umijeće te borbe sastoji se u izgradnji institucija koje će biti sposobne da građane i poduzeća stimuliraju da svoju ekonomsku aktivnost obavljaju u formalnom sektoru.

Istinski demokratska vlast koja ima viziju razvoja društva, te koja je sposobna da racionalno trošeći javni novac, nudi građanima kvalitetne i jeftine javne usluge, ima šansu da riješi problem sive ekonomije i njen najveći dio prevede u formalin sektor. Vlast koja se odluči da smanji obim sive ekonomije, da bi bila autoritativna u tom nastojanju, prvo mora poći od sebe i provjeriti koliko je demokratska, da li ima viziju razvoja društva i institucija, da li je spremna i dovoljno poštena da racionalno i transparentno troši javni novac, da li nudi kvalitetne i jeftine javne usluge i dobra. Bez toga, borba protiv sive ekonomije može biti doživljena kao nasilje, a siva ekonomija će se transformirati u druge pojavne oblike i još većim intenzitetom nagrizati osnove društva. Dužim funkcioniranjem sive ekonomije stvara se određena ekonomska snaga učesnika sivog tržišta koja se protivni svakom uređenju uvjeta privređivanja na njenu štetu.

Među negativne strane sive ekonomije spadaju:

- smanjenje javnih prihoda,
- otežano funkcioniranje javnih institucija,
- ugrožavanje standarda korisnika proračuna,
- ubrzano socijalno raslojavanje,

- umanjeње autoriteta političke vlasti,
- povećanje poslovne nediscipline,
- ugrožavanje pravnog poretka,
- dugoročno neracionalna upotreba resursa,
- povećanje konkurentnosti nelegalnog sektora u odnosu na legalni.

OSNOVNI UZROCI SIVE EKONOMIJE

Postoje brojni uzroci za pojavu sive ekonomije. U literature se najčešće navode visoki porezi i rigidna privredna regulativa, s jedne strane, a s druge strane, nesolventnost u poslovanju, velika nezaposlenost i nizak životni standard pojedinih slojeva stanovništva. Međutim, dublji uzroci za razvoja sive ekonomije obično leže u samom privrednom sistemu. Ovaj sustavni uzrok posebno je izražen u ekonomijama koje su u tranziciji, s obzirom da u periodu transformacije privrednog sistema i normativnog uređivanja tržišnog privređivanja, pojedine institucije sistema slabije funkcioniraju.

METODE MJERENJA SIVE EKONOMIJE

Pri izboru koncepta u istraživanju sive ekonomije različiti autori polaze s različitih stanovišta u skladu sa širim ili užim aspektima promatranja i ciljevima istraživanja. Procjena sive ekonomije po konceptu društvenog proizvoda obično se vrši s ciljem da se utvrdi koliko ostvarenog društvenog proizvoda oficijelna statistika nije registrirala (neregistrirani društveni proizvod), bilo zbog pristranosti ekonomskih aktera, bilo zbog pristranosti samih statističkih organa. Po konceptu državnog proračuna, procjena sive ekonomije se vrši s ciljem da se utvrdi koji dio ekonomske aktivnosti nije prijavljen poreznim vlastima, tj. koliko je država izgubila javnih prihoda, bilo zbog pristranosti poreznih obveznika bilo zbog pristranosti samih poreznih organa.

Postoji više vrsta metoda za procjenu sive ekonomije u zavisnosti od raspoloživih podataka, specifičnosti razvoja pojedinih privreda i razvijenosti odgovarajućih istraživanja. Sa stanovišta izvora podataka na kojima se zasnivaju procjene, razlikuju se dvije grupe metoda procjene sive ekonomije: (direktne i indirektne)

- direktne metode
 - ankete
 - porezna revizija
- indirektne metode
 - razlika porezne statistike i nacionalnih računa
 - razlika primitaka i izdataka - makropristup
 - razlika primitaka i izdataka - mikropristup
 - tržište radne snage
 - gotovina u opticaju
 - metoda transakcija
 - metoda upotrebe podataka o fizičkim inputima.

Direktne metode koriste podatke koji se dobivaju neposredno od učesnika sive ekonomije u anketnim istraživanjima koja se posebno organiziraju za te svrhe, kao i podatke proizišle iz revizija od strane raznih inspekcijskih i kontrolnih institucija.

Kod indirektnih metoda procjene se zasnivaju na statističkim podacima koji su raspoloživi. Najvažnija prednost direktnih metoda procjene je što omogućavaju različite aspekte analize sive ekonomije, a glavni nedostaci su u tome što u anketama nastaju sistematske greške zbog namjernog skrivanja podataka o sivoj ekonomiji i zbog odbijanja suradnje najznačajnijih učesnika sive ekonomije. Prednost indirektnih metoda je u tome što manje koštaju, ne zahtijevaju mnogo vremena, niti veliku organizaciju istraživanja. Glavni nedostaci su im u tome što je teško izabrati adekvatan model koji dobro opisuje kako se informacije o sivoj ekonomiji dobivaju posredstvom podataka koji su već raspoloživi, kao i u tome što najčešće omogućuju samo globalnu procjenu ukupnog obima sive ekonomije i njenog utjecaja na veličinu bruto domaćeg proizvoda, proračuna i stupnja poreznog opterećenja privrede. Najbolji rezultati se dobivaju kada se prednosti direktnih metoda kombiniraju s prednostima indirektnih metoda.

Neke mjere suzbijanja osnovnih oblika sive ekonomije

- Nelegalan uvoz i izvoz:
 - o Eliminiranje korupcije u UINO, graničnoj službi, policiji i špediciji.
 - o Inspekcijskim pregledom utvrđivati porijeklo robe.
 - o Oduzimanje robe ilegalno stavljene u promet.
 - o Izricanje kazni, pokretanje prekršajnih i krivičnih postupaka.
 - o Zabrana rada.
- Stavljanje u promet neevidentiranih domaćih i inozemnih dobara:
 - o Inspekcijskim pregledom utvrđivati porijeklo dobara.
 - o Oduzimanje dobara ilegalno stavljenih u promet.
 - o Izricanje kazni, pokretanje prekršajnih i krivičnih postupaka.
 - o Zabrana rada.
- Stavljanje u promet robe čija je evidentirana nabavna cijena višestruko manja od proizvođačke i tržišne cijene:
 - o Eliminiranje korupcije u UINO, graničnoj službi, policiji i tržišnoj inspekciji.
 - o Inspekcijskim pregledom utvrđivati porijeklo i tržišnu cijenu dobara.
 - o Oduzimanje dobara ilegalno stavljenih u promet.
 - o Pokretanje prekršajnih i krivičnih postupaka.
 - o Zabrana rada.
- Stavljanje u promet robe bez dokazanog porijekla:
 - o Eliminiranje korupcije u UINO, graničnoj službi, policiji i tržišnoj inspekciji.
 - o Inspekcijskim pregledom utvrđivati porijeklo i tržišnu cijenu dobara.
 - o Oduzimanje dobara ilegalno stavljenih u promet.
 - o Pokretanje prekršajnih i krivičnih postupaka.
 - o Zabrana rada.
- Stavljanje u promet dobara bez dokaza o plaćenom carinskom dugu:
 - o Eliminiranje korupcije u UINO, graničnoj službi, policiji i tržišnoj inspekciji.
 - o Inspekcijskim pregledom utvrđivati porijeklo i tržišnu cijenu dobara.
 - o Oduzimanje dobara ilegalno stavljenih u promet.
 - o Pokretanje prekršajnih i krivičnih postupaka.

- o Zabrana rada.
- Višestruka dokumentacija za ista dobra na različitim mjestima i u različitim fazama prometa:
 - o Eliminiranje korupcije u UINO, graničnoj službi, policiji i tržišnoj inspekciji.
 - o Inspekcijskim pregledom utvrđivati naplatu carinskog duga te valjanost dokumentacije.
 - o Oduzimanje dobara ilegalno stavljenih u promet.
 - o Pokretanje prekršajnih i krivičnih postupaka.
 - o Zabrana rada.
- Neažurno i nepotpuno vođenje poslovnih knjiga:
 - o Inspekcijskim pregledom utvrđivati stanje zaliha, promet, ažurnost poslovnih knjiga, tačnost obračuna i valjanost dokumentacije.
 - o Oduzimanje dobara ilegalno stavljenih u promet.
 - o Pokretanje prekršajnih i krivičnih postupaka.
 - o Zabrana rada.
- Neovlašteno obavljanje prometa dobara i usluga:
 - o Inspekcijskim pregledom utvrđivati legalitet trgovine “na licu mjesta”.
 - o Oduzimanje dobara ilegalno stavljenih u promet.
 - o Pokretanje prekršajnih i krivičnih postupaka.
 - o Zabrana rada.
- Zadržavanje dobara van prometa iz špekulativnih razloga:
 - o Inspekcijskim pregledom utvrđivati špekulativne zalihe dobara.
 - o Oduzimanje dobara ilegalno zadržanih van prometa.
 - o Pokretanje prekršajnih i krivičnih postupaka.
 - o Zabrana rada.
- Prodaja robe bez dokazane kvalitete i ispravnosti:
 - o Inspekcijskim pregledom utvrđivati činjenice vezane za kvalitetu i ispravnost robe.
 - o Slanje robe na analizu o trošku vlasnika robe.
 - o Oduzimanje i uništavanje robe zatečene u prometu bez propisanih dokaza o kvaliteti.
 - o Pokretanje prekršajnih i krivičnih postupaka.
 - o Zabrana rada.
- Neizvršavanje obveza iz ugovora o prometu:
 - o Vođenje izvršnog postupka efikasno kako bi se povjerioci maksimalno zaštitili.
- Izbjegavanje plaćanja obveza putem fiktivnih ugovora i fiktivnih isporuka dobara nepostojećim firmama:
 - o Inspekcijskim pregledom i međusobnom suradnjom nadležnih organa utvrditi obim fiktivnog prometa.
 - o Poduzeti sve potrebne mjere u cilju eliminiranja korupcije u sudstvu i spriječiti registriranje fiktivnih firmi i na nepostojeće ljude.
 - o Naknadno obračunati i naplatiti obveze za već prometovana dobra.
 - o Oduzimanje dobara zatečenih u ilegalnom prometu.
 - o Pokretanje prekršajnih i krivičnih postupaka.
 - o Zabrana rada.

- Nabavka robe po nižim carinskim tarifama a stavljanje u promet po cijeni robe za koju su propisane više tarife, npr. lož ulje:
 - o Inspekcijskim pregledom spraviti stanje.
 - o Naknadno obračunati i naplatiti obveze za već prometovana dobra po višoj cijeni.
 - o Oduzimanje dobara zatečenih u ilegalnom prometu.
 - o Pokretanje prekršajnih i krivičnih postupaka.
 - o Zabrana rada.
- Promet roba široke potrošnje industrijskog porijekla u prodavnicama registriranim kao "kućna radinost":
 - o Inspekcijskom kontrolom utvrditi robe koje se ne mogu prometovati kao "kućna radinost".
 - o Oduzimanje robe za čiji promet ne postoji dozvola u skladu s rješenjem o bavljenju "kućnom radinošću".
 - o Pokretanje prekršajnih i krivičnih postupaka.
 - o Zabrana rada.
- Oblast platnog prometa
 - Stvaranje nelegalnog tržišta novca van poslovnih računa učesnika platnog prometa (novac od dnevnog pazara, prometa robe na crno...):
 - o Dosljedna primjena antikorupcijskih propisa.
 - o Zahtijevanje dokaza o legalnom porijeklu novca za stjecanje imovine, zaliha robe, plaćanje dobavljačima.
 - o Oduzimanje novca za koji ne postoji legalno porijeklo.
 - Međusobno plaćanje obveza u "kešu" bez dokumentacije predviđene propisima:
 - o Inspekcijska kontrola porijekla robe s aspekta plaćanja i obligacijskih odnosa.
 - o Oduzimanje novca za koji ne postoji legalno porijeklo.
 - o Pokretanje prekršajnih i krivičnih postupaka.
 - o Oduzimanje robe stavljene u promet koja je nabavljena bez propisane dokumentacije.
- Uplata na vlastiti račun po "ovlaštenju" poduzeća kojem je "izvršena" fiktivna isporuka dobara:
 - o Zabrana uplata na vlastiti račun po "ovlaštenju" poduzeća kojem je "izvršena" fiktivna isporuka robe.
 - o Revizija ranijih uplata po "ovlaštenju" i obračun svih pripadajućih obveza na taj iznos.
 - o Pokretanje prekršajnih i krivičnih postupaka.
 - o Zabrana rada.
- Isplata plaća u gotovini koja ne potječe s računa:
 - o Inspekcijska kontrola poslodavaca.
 - o Obračun i naplata svih pripadajućih obveza na plaće.
 - o Pokretanje prekršajnih i krivičnih postupaka.
 - o Ako je moguće, kazniti radnike koji primaju plaću bez obračuna i uplate poreza i doprinosa.
- Uvjetovanje prodaje robe gotovinskim plaćanjem unaprijed:
 - o Inspekcijska kontrola.

- o Pokretanje prekršajnih i krivičnih postupaka.
- Prodaja za gotovinu bez evidentiranja i plaćanja poreza:
 - o Inspekcijska kontrola.
 - o Obračun i naplata svih pripadajućih obveza na prodanu robu.
 - o Pokretanje prekršajnih i krivičnih postupaka.
 - o Zabrana rada.
- Nekontrolirana i neregistrirana plaćanja u stranom novcu u zemlji i preko granice od strane domaćih lica:
 - o Kontrola iznošenja novca iz zemlje.
 - o Zahtijevati potvrdu banke da je novac dignut sa računa.
 - o Kontrola da li su banke izdale fiktivne potvrde.
 - o Oduzimanje novca bez legalnog porijekla i neprijavljeni novac na graničnom prelazu.
 - o Pokretanje prekršajnih i krivičnih postupaka.
- Povlačenje gotovog novca iz platnog prometa i obavljanje gotovinskih plaćanja na sivom tržištu:
 - o Dosljedna primjena antikorupcijskih propisa.
 - o Oduzimanje novca za koji ne postoji legalno porijeklo.
 - o Pokretanje prekršajnih i krivičnih postupaka.

ZAKLJUČAK

Siva ekonomija je dominantna pojava u ekonomijama u tranziciji i zemljama s velikim poremećajima. Siva ekonomija je redovni pratilac tranzicije, spona između starog sistema privređivanja, koji postepeno nestaje, i novog koji se tek razvija.

Problem sive ekonomije postoji i u najrazvijenijim zemljama, dakle i u uvjetima kada je tržišna ekonomija visoko rangirana i gdje nema značajnih institucijskih praznina koje će poticati ili omogućiti rast nelegalne ekonomije.

Razlika je samo u tome što su mjere za njeno suzbijanje efikasnije. Kako razriješiti problem sive ekonomije pitanje je koje na razini vlasti jednako muči razvijene i nerazvijene, bogate i siromašne države.

Na temelju predloženih mjera za suzbijanje sive ekonomije, može se zaključiti da je ključno djelovati na nekoliko frontova kako bi se efikasno suzbila ova pojava. Prvo, potrebno je značajno smanjiti korupciju unutar državnih institucija, poput carinskih, policijskih i inspekcijskih službi, koje imaju ključnu ulogu u kontroliranju prometa roba i novca. Ove institucije moraju postati efikasnije i transparentnije kako bi spriječile ilegalne aktivnosti, uključujući nelegalan uvoz i izvoz, te promet roba bez valjanih dokaza o porijeklu i carinskim obavezama.

Drugo, važna je dosljedna primjena postojećih zakona i propisa, uz povećanje inspekcijskih pregleda i kontrole u svim fazama prometa roba i usluga. Oduzimanje nelegalno stečenih sredstava i roba, kao i pokretanje prekršajnih i krivičnih postupaka, trebaju biti redovne mjere protiv onih koji sudjeluju u sivoj ekonomiji.

Treće, posebnu pažnju treba posvetiti suzbijanju nelegalnih financijskih aktivnosti, poput stvaranja nelegalnog tržišta novca izvan službenih poslovnih računa i plaćanja u goto-

vini bez odgovarajuće dokumentacije. Kontrola porijekla novca i sankcioniranje nelegalnih transakcija ključni su koraci u ovom procesu.

Na kraju, ove mjere ukazuju na potrebu za kontinuiranom međuinstitucionalnom suradnjom i koordinacijom, kao i na pojačanu edukaciju i svijest o negativnim posljedicama sive ekonomije na društvo i ekonomiju. Efikasna borba protiv sive ekonomije može dovesti do povećanja proračunskih prihoda, boljih radnih uvjeta, te stvaranja poštenijeg i sigurnijeg poslovnog okruženja za sve građane.

LITERATURA

1. Milošević G., Ekonomski aspekt evazije poreza, Ekonomski horizonti, Ekonomski fakultet Univerziteta u Kragujevcu, 2006 (8), str. 59-77.,
2. Milošević M., Nezakonita evazija poreza na dodatu vrednost, Pravni fakultet, Beograd, 2004.god.
3. Piljić J., PDV i knjigovodstvo u unutarnjem i vanjskotrgovinskom prometu, „OFF-SET“, Tuzla, 2006.god.
4. Piljić J., Evazija poreza na dodanu vrijednost, „OFF-SET“, Tuzla, 2016.god.